KNYGOTYRA

ISSN 0204-2061

VILNIUS UNIVERSITY

BOOK SCIENCE

2012
Vol. 59

RESEARCH PAPERS

Published since 1961

Vilnius 2012

ISSN 0204-2061

VILNIAUS UNIVERSITETAS

KNYGOTYRA

2012
59 tomas

MOKSLO DARBAI

Leidžiami nuo 1961 m.

Vilnius 2012

pat gali būti išsisklaidžiusios po skirtingos tematikos rubrikas (apeigynų, giesmynų ir pan.) [20, 117].

Iki mūsų dienų pasaulio bibliotekose ir kitose atminties institucijose išliko 350–450 muzikinių inkunabulų. Iš jų didžiąją dalį (156 pavadinimai) sudaro Italijos spaustuvininkų produkcija, likusieji veikalai buvo spausdinti kitų Europos šalių oficinose [5, 1]. Muzikiniai inkunabulai apibrėžiami kaip XV a. spausdintinės knygos, kuriose esama:

1) spausdintų natų ir linijų,
2) tik natų ar tik linijų,
3) tuščių vietų lape, paliktų įrašyti natoms ranka. (Nors ši trečioji savybė, taip pat priskiriama muzikiniams leidiniams, galėtų atrodyti diskutuotina, kai kuriose studijose tokios kategorijos knygos yra nagrinėjamos[2]. Kitose studijose [5] jos neaptariamos, bet įtrauktos į bibliografijas).

Lietuvos bibliotekose saugomų inkunabulų rinkiniai, palyginti su kitų Europos šalių bibliotekomis, nėra itin gausūs, tačiau jie atspindi autorių, leidėjų, tematikos įvairovę. Pirmąkart 1975 metais juos suregistravusio Nojaus Feigelmano duomenimis, Lietuvos bibliotekose tuomet buvo saugomi 453 inkunabulai, iš jų 446 lotyniški [7, 25–27]. Šie duomenys ilgainiui kito; tyrėjai rasdavo ir aprašydavo dar tuomet neregistruotų inkunabulų egzempliorių. Pats N. Feigelmanas po aštuonerių metų paskelbė informaciją apie Lietuvos inkunabulų sąrašą papildžiusius devynis veikalus [8], didžiųjų Lietuvos bibliotekų darbuotojai taip pat tikslino jose saugomų inkunabulų skaičių, aprašė jų rinkinius. Taigi remiantis pastaraisiais metais patikslintais tyrėjų duomenimis galima teigti, jog šiuo metu Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – LNB) saugomų inkunabulų rinkinį sudaro 86 inkunabulai[3]; o 2011 metais buvo patikslintas ir Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų rinkinys – jį šiuo metu sudaro 315 fizinių vienetų [21, 130]. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomi 63 inkunabulai [4, 145]. Pirmųjų spausdintinių knygų esama ir kitose Lietuvos bibliotekose, asmeniniuose knygų rinkiniuose. Tačiau galima konstatuoti, kad minėti Lietuvos inkunabulų papildymai ir patikslinimai, atlikti per beveik 40 metų nuo N. Feigelmano katalogo pasirodymo, muzikinei inkunabulistikai naujų duomenų nepateikė ir muzikinių inkunabulų skaičius nepasikeitė. Taigi, pagal šiuos duomenis, Lietuvos bibliotekose yra saugomi keturi muzikiniai inkunabulai. Trys iš jų, aptariami šiame straipsnyje, priklauso LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondams, o ketvirtasis yra asmeninės bibliotekos rinkinyje[4].

[2] Šio požiūrio laikėsi inkunabulų tyrėja Kathi Meyer-Baer teigdama, kad daugelyje tokių knygų egzempliorių natos galėjo būti įrašytos ranka ar atspaustos vėliau kitoje spaustuvėje [18, 6].

[3] 1984 m. Juozas Tumelis nurodė jų esant 46 [27], naujai įgytus ar rastus inkunabulus aprašė Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė, nurodydama 84 knygas ar jų fragmentus [29] ir dar kartą patikslindama šiuos duomenis iki 86 leidinių [28].

[4] N. Feigelmanas nurodo „Missale Romanum“ egzempliorių, saugomą asmeninėje K. Juknevi-

pavojus buvo iškilęs Marianapolio Šv. Marijos kolegijai ir joje laikytiems archyvams, tačiau, kaip parodė laikas, tokiose institucijose sukauptų archyvų likimas buvo palankesnis nei privačių asmenų kauptų archyvų.

Kalbant apie asmeninius rinkinius reikia pasakyti, kad juos buvo sukaupęs ne vienas XX a. pradžioje JAV gyvenęs išeivių veikėjas, rinkdamas įvairius, su savo veikla susijusius dokumentus. Daugiausia tai pasakytina apie visuomeninės veiklos dokumentus, kai kada turime reikalą su savininkų pomėgiais ar net beveik profesiniu domėjimusi paveldo kaupimu. Šių rinkinių išsaugojimas savininkams keldavo nemažai rūpesčių, ypač jiems kraustantis iš vienos vietos į kitą (labiausiai tai pasakytina apie parapijas keitusius kunigus).

Dar didesne problema archyvas ar surinkta biblioteka tapdavo savininkui susirengus grįžti į Lietuvą po nepriklausomybės atgavimo 1918 m. Žinoma, kad ne vienas aktyvus išeivijos visuomenės veikėjas (pavyzdžiui, Jonas Šliūpas) grįždamas atsivežė nemažai su savo ilgamete veikla susijusių dokumentų arba dalį savo rinkinio paliko Lietuvos ambasadai Vašingtone (pavyzdžiui, ten savo biblioteką paliko kun. J. Žilinskas). Tiesa, dėl sovietinės okupacijos toli gražu ne visų šių asmenų rinkiniai pasiekė mūsų dienas, pavyzdžiui, kai kurie asmenys tapo sovietinių represijų aukomis, o jų rinkiniai buvo sunaikinti (pavyzdžiui, Fabijono Kemėšio).

Praradimų mastą galima mėginti įsivaizduoti pasiremiant dviejų išeivių – į nepriklausomą Lietuvą grįžusių A. Račkaus ir J. O. Širvydo – rinkiniais, tačiau norint suprasti jų sukaupto paveldo kilmę, pirmiausia reikia paanalizuoti jų biografijas bei veiklą.

J. O. Širvydas gimė 1875 m. Dauliuose, Jūžintų valsčiuje, jaunystėje buvo knygnešys, 1894–1895 m. leido ranka rašytą laikraštėlį „Triūsas mužikėlio“, kurio didelę turinio dalį sudarė tautosaka. 1896 m. J. O. Širvydas buvo suimtas ir trejiems metams ištremtas į Latviją. Grįžęs 1901 m. subūrė slaptą „Žvaigždės“ draugiją, kurios nariai rinko tautosaką, rengė slaptus vaidinimus. Draugijos reikalais J. Širvydas buvo nuvykęs į Peterburgą, kur susipažino su Kazimieru Būga ir Augustinu Voldemaru.

Pajutęs žandarų sekimą, J. O. Širvydas 1902 m. turėjo emigruoti į JAV. Rekomenduotas J. Šliūpo, 1903 m. jis buvo pakviestas redaguoti laikraštį „Vienybė lietuvninkų“. Vėliau įstojo į Lietuvių socialistų partiją, steigė jos kuopas. 1905 m. partijai pasivadinus sąjunga ir pradėjus leisti savaitraštį „Kova“, J. O. Širvydas tapo jo redaktoriumi, prieš tai pasitraukęs iš „Vienybės lietuvninkų“, tačiau 1907 m. grįžo redaguoti pastarąjį laikraštį.

Siekdamas išsilavinimo, J. O. Širvydas kurį laiką lankė filosofijos ir visuotinės literatūros paskaitas Mokslo ir meno akademijoje Brukline. 1912 m. ėmė dirbti vertėju Niujorko Ellis salos imigracijos institucijoje, o nuo 1913 m. pradžios – vedybų leidimus išduodančiame biure Brukline. Kartu toliau tęsė darbą „Vienybėje lietuvninkų“, kur redagavo Tėvynės mylėtojų draugijos ir „Sandaros“ skyrius. 1916 m. jis pasitraukė iš redakcijos. Apytikriai tuo metu pakito politinės J. O. Širvydo pažiūros – palikęs

socialistus jis tapo tautinės (arba vidurinės) srovės vienu iš lyderiu. 1914 m. paskirtas į Lietuvos autonomijos (vėliau – Nepriklausomybės) fondo sekretoriaus postą (per trejus metus fondas Lietuvai skyrė apie 85 000 dol.). 1917 m. J. O. Širvydas buvo išrinktas į išeivių srovių sukurtą Tautinę tarybą.

XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje „Vienybę lietuvninkų“ ištikus krizei, J. Širvydas su keliais partneriais įsteigė „Vienybės spaudos“ bendrovę, kurią sudarė 900 akcininkų ir kuri turėjo 35 tūkst. dolerių kapitalą. 1920–1928 m. vėl redagavo laikraštį, kol susilpnėjus sveikatai grįžo į Lietuvą ir čia mirė 1935 metais. Lietuvoje jam buvo skirta pensija, už nuopelnus buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio ketvirtojo laipsnio ordinu.

A. Račkus gimė 1893 m. Čekiškėje, Kauno apskrityje, iki 1907 m. mokėsi Kauno gimnazijoje. 1910 m. emigravo į JAV, pirmaisiais metais dirbo audimo fabrike. 1912 m. įstojo į jaunimo organizaciją „Lietuvos Vyčiai“ ir buvo vienas iš organizacijos organo – žurnalo „Vytis“ steigėjų, 1915–1916 m. jį redagavo. 1916–1917 m. leido ir redagavo humoristinį žurnalą „Laisvamanių žiedai“, bendradarbiavo daugelyje JAV lietuvių išeivių ir Lietuvoje leistų periodinių leidinių.

1912–1913 m. A. Račkus mokėsi Šv. Lauryno kolegijoje Monrealyje, 1914 m. – Holy Cross kolegijoje Worchesteryje, o 1915 m. – Lojolos universiteto Sociologijos fakultete. 1919–1920 m. A. Račkus studijavo Loyolos universiteto Medicinos fakultete, 1921–1922 m. – Čikagos medicinos mokykloje, kurią baigęs vertėsi gydytojo praktika, kartu redagavo „Draugo“ sveikatos skyrių. Ketvirtąjį dešimtmetį grįžo į Lietuvą, dirbo gydytoju, 1936–1938 m. buvo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus istorijos skyriaus vedėjas ir tvarkė šiam muziejui perduotą savo sukauptą paveldo rinkinį. 1940 m. A. Račkus grįžo į JAV, mirė Čikagoje 1965 metais.

Abu išeiviai anksti ėmė kaupti savo rinkinius. Dar Lietuvoje J. O. Širvydas iš giminaičių surinko dalį savo senelio Dominyko Širvydo paliktų knygų, rinko tautosaką ir siuntė ją į JAV Lauryno Ivinskio draugijai, taip pat ją siuntė ir J. Basanavičiui į Bulgariją, išnaudojo pasitaikiusias progas įsigyti naujų knygų. Dalies šios surinktos medžiagos jis neteko per žandarų kratą 1896 m., korespondenciją su lietuvių veikėjais sudegino ją slepiantys asmenys, išsigandę galimų represijų. Kai gyveno tremtyje Subatėje, sudegus žydo namui, kuriame J. O. Širvydas buvo apsistojęs, jis neteko viso turėto turto ir grįžęs į Lietuvą vėl iš naujo kaupė rinkinį. Deja, kai išvyko į JAV, J. O. Širvydo dėdė Jonas sudegino jam paliktas paslėpti knygas ir rankraščius. JAV J. O. Širvydas iš naujo rinko knygas – joms įsigyti išleidęs apie 5 000 dolerių. Prieš mirtį rinkinį padovanojo Vytauto Didžiojo universitetui [5, 84].

J. O. Širvydo parsivežta į Lietuvą archyvinė medžiaga šiuo metu yra išbarstyta. Dalis jos saugoma Vilniaus universiteto, dalis – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekose (dar dalis, likusi pas J. O. Širvydo sūnų Vytautą, kuris, beje, ir pats buvo aktyvus dokumentinio paveldo

THE FIRST ATTEMPTS TO COLLECT THE DOCUMENTARY HERITAGE OF LITHUANIAN EXILE IN THE USA

REMIGIJUS MISIŪNAS

Abstract

Since regaining independence in 1990, the history of Lithuanian emigration has become a significant object of scientific research but the old Lithuanian emigration to the USA from the end of the 19th century up to 1948 remains analyzed very little. One of the main reasons is the lack of archival materials. The aim of this study was to analyze the first attempts to collect and preserve the heritage of the old emigration.

The limited amount of periodicals, archives and author's personal research show that the attempts to establish a heritage preservation institution failed due to the foreseen challenges of sustaining such organisation abroad. Some heritage has survived because it was gathered in personal archives and later transferred to religious institutions. A significant amount of activists saw it as an unreliable way of preservation; therefore, many of them entrusted their collections to other Lithuanian institutions during the 1918–1940 independence. Most of them were transferred to the Vytautas Magnus University in Kaunas.

The Soviet occupation of Lithuania in 1940 brought new challenges to preserving the heritage. With the wave of new immigrants who arrived to the USA after 1948, the World Lithuanians' Archive in Chicago was established, and the heritage of the old emigration was collected by collectors such as B. Kvirklys and K. Pemkus. Nevertheless, a significant amount of collections was lost after their owners' death.

Įteikta 2012 m. rugsėjo mėn.

Savilaidos tyrimai pradėti publikuoti 1978 m. išeivijoje ir tęsiami iki šiol. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ši tema nagrinėta daugelyje monografijų ir straipsnių, dalis savilaidos, ypač neperiodinės, klausimų vis dar neanalizuota. Todėl šio straipsnio tikslas – nustatyti, kokie lietuviškos periodinės ir neperiodinės savilaidos moksliniai tyrimai yra atlikti ir kokia galėtų būti tolesnė jų plėtotė.

Kadangi šiame darbe analizuojamas problemos ištirtumas, tyrimų istoriografinė literatūra yra ir tyrimo šaltinis. Buvo siekta atrinkti visas mokslines publikacijas, kuriose kokiu nors aspektu iškeliami lietuviškosios savilaidos klausimai. Straipsnyje neanalizuoti patys leidiniai, dokumentiniai šaltiniai arba atsiminimai, nes tai pirminiai šaltiniai, neteikiantys informacijos apie mokslinius savilaidos vertinimus. Taip pat nenagrinėti užsienio autorių tyrimai, nes siekta susitelkti būtent ties lietuvių mokslininkų požiūriu į lietuvišką savilaidą, išskirti nusistovėjusias nuomones ir dar netirtus klausimus.

Visą surinktą istoriografiją galima suskirstyti į dvi dalis – lietuvių išeivių tyrimai ir tyrimai nepriklausomoje Lietuvoje. Pirmajai daliai priskiriami Stanley V. Vardžio [46; 47; 48; 49], Kęstučio K. Girniaus [5; 6; 7], Sauliaus Sužiedėlio [40], Tomo Remeikio [28; 29] straipsniai ir monografijos, taip pat Gintės Damušytės [4] ir Vytauto Skuodžio [33] publikacijos. Tyrimai nepriklausomoje Lietuvoje temiškai suklasifikuoti į tris grupes. Pirmoji – tai moksliniai tyrimai apie savilaidą kaip rezistencinio judėjimo arba Katalikų Bažnyčios pasipriešinimo sovietinei sistemai dalį. Šiuo aspektu savilaidą tyrinėjo Romualdas Misiūnas ir Rein Taagepera [23], Algimantas Lileikis [22], Izidorius Ignatavičius [8], Juozapas Romualdas Bagušauskas [3], Arvydas Anušauskas ir Birutė Burauskaitė [1], Arūnas Streikus [37; 38; 39], Živilė Račkauskaitė [27], Gediminas Ilgūnas [9] bei autorių kolektyvai [20; 21]. Antrajai grupei priskiriami tyrimai, kuriuose į savilaidą žiūrimą kaip į vieną iš Lietuvos spaudos istorijos etapų. Šia linkme dirbo mokslininkai Vytautas Užtupas [45], Vytautas Urbonas [42; 43; 44], Vanda Stonienė [35; 36] ir Albertas Ruzgas [30; 31]. Trečiajai grupei atstovauja darbai, kuriuose savilaida nagrinėjama kaip unikalus kultūros fenomenas. Daugiausia tai moksliniai straipsniai, parengti Arvydo Anušausko [2], Alvydo Juravičiaus [18], Algirdo Jakubčionio [10], Egidijaus Jaseliūno [11–13; 15–17], Valdemaro Klumbio [19], taip pat Vido Spenglos [34], Vilmos Vasiliauskaitės monografijos [50; 51] ir E. Jaseliūno daktaro disertacija [14].

SAVILAIDOS TYRIMAI IŠEIVIJOJE

Pirmosios žinios apie savilaidą pasirodė išeivijos spaudoje, nes tik už Sovietų Sąjungos ribų buvo įmanoma tyrinėti pogrindinius leidinius. Vis dėlto slapta patekusi į Vakarus savilaida nebuvo visapusiškai ir išsamiai analizuojama – tyrėjai galėjo naudotis tik atsitiktiniais leidinių numeriais, ne visa Lietuvoje leista pogrindinė periodika autoriams buvo žinoma ir prieinama. Visus svetur publikuotus, savilaidai skirtus tyrimus temiškai galima suskirstyti į keturias